

**Biblioteka
LingVariów**

Tom 32

Monika Szpiczakowska

Pan Tadeusz i Kresy

Studia językoznawcze

**Wybór i opracowanie
Kinga Tutak**

Uniwersytet Jagielloński
Wydział Polonistyki

PAN TADEUSZ I **KRESY**
STUDIA JEZYKOZNAWCZE

Biblioteka „LingVariów”

T. 32

Redaktor naukowy serii
Maciej Rak

Monika Szpiczakowska

PAN TADEUSZ I KRESY
STUDIA JEZYKOZNAWCZE

Wybór i opracowanie
Kinga Tutak

Z prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

Biblioteka „LingVariów” T. 32

Monika Szpiczakowska

PAN TADEUSZ I KRĘSY

STUDIA JEZYKOZNAWCZE

Wybór i opracowanie

Kinga Tutak

Księgarnia Akademicka
Kraków 2021

Recenzent
prof. dr hab. Kazimierz Ożóg

Redakcja
Justyna Ostafin

Korekta
Urszula Lewoc

Skład i łamanie
Małgorzata Manterys-Rachwał

Projekt okładki
Paweł Sepielak

Publikacja dotowana
przez Wydział Polonistyki UJ

ISBN 978-83-8138-577-0 (druk)
ISBN 978-83-8138-578-7 (on-line, pdf)
<https://doi.org/10.12797/9788381385787>

© Wydział Polonistyki UJ oraz Monika Szpiczakowska

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87

e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.pl>

Fot. ze zbiorów M. Szpiczakowskiej



*Profesor Monika Szpiczakowska
na konferencji poświęconej pamięci prof. Zofii Kurzowej, maj 2008 r.*

SPIS TREŚCI

Profesor Monika Szpiczakowska	7
Uwagi o książce Moniki Szpiczakowskiej <i>Pan Tadeusz i Kresy. Studia językoznawcze</i>	13
Monika Szpiczakowska. Spis publikacji za lata 1983–2020	15

Z PRZESZŁOŚCI I TERAŹNIEJSZOŚCI POLSZCZYNY PÓLNOCNOKRESOWEJ

Nazewnictwo osobowe w Aktach Wielkiego Księstwa Litewskiego od XVI do XVIII wieku	21
Dialekt północnokresowy wobec normy i uzusu polskiego języka ogólnego XIX wieku i polskich gwar etnicznych	35
Dialekt północnokresowy wobec polskiego języka ogólnego i polskich gwar etnicznych	45
O pewnym przypadku akania w dialekcie północnokresowym (osobliwa forma narzędnika liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego)	53
Dialekt północnokresowy a polszczyzna na Litwie i Białorusi po drugiej wojnie światowej. Sprawy terminologiczne	61

O JEZYKU *PANA TADEUSZA*

Rękopis a wydania <i>Pana Tadeusza</i> jako świadectwo cech językowych poety (na przykładzie użyc samogłosek nosowych)	75
Cechy wymowy Adama Mickiewicza na podstawie rymów <i>Pana Tadeusza</i>	89
Formy i funkcje imiesłowów w <i>Panu Tadeuszu</i> Adama Mickiewicza na tle normy językowej XIX wieku	97
O pewnych użyciach spółgłosek <i>c, ć</i> w <i>Panu Tadeuszu</i> Adama Mickiewicza	103

O języku <i>Pana Tadeusza</i> Adama Mickiewicza	107
Nowe uwagi o rymach z ó w <i>Panu Tadeuszu</i> Adama Mickiewicza	115
O pewnych użyciach form czasu przeszłego w <i>Panu Tadeuszu</i> Adama Mickiewicza	125
O słownictwie opisów przyrody w <i>Panu Tadeuszu</i> Adama Mickiewicza	133
Rzeczowniki z przyrostkiem <i>-ota</i> w <i>Panu Tadeuszu</i> Adama Mickiewicza (analiza słownikowa)	141
<i>Pan Tadeusz</i> i Kresy. Studia językoznawcze. Streszczenie	151
<i>Pan Tadeusz</i> and the Borderlands: Linguistic Studies: Summary	153

PROFESOR MONIKA SZPICZAKOWSKA

Księga jubileuszowa Pan Tadeusz *i Kresy. Studia językoznawcze* jest zbiorem artykułów wybranych do tej publikacji przez Profesor Monikę Szpiczakowską, która w 1972 r. związała się z krakowską polonistyką, najpierw jako studentka (1972–1977), następnie jako pracownik naukowy Instytutu Filologii Polskiej (obecnie Wydziału Polonistyki) Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Jubilatka pierwszy stopień naukowy uzyskała na podstawie pracy magisterskiej *Struktura formalna i znaczeniowa przymiotników od wyrażeń przymikowych we współczesnym języku polskim*, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Zofii Kurzowej. Część magisterium, dotycząca struktury znaczeniowej przymiotników od wyrażeń przymikowych, została opublikowana w 1983 r. w postaci artykułu w „Zeszytach Naukowych UJ”.

Monika Szpiczakowska bezpośrednio po ukończeniu studiów rozpoczęła pracę w kierowanym przez prof. Z. Kurzową Zakładzie Współczesnego Języka Polskiego IFP UJ – jako asystent stażysta (1977–1978), potem asystent (1978–1980), wreszcie starszy asystent (1980–1986). W tym czasie główną sferę zainteresowań badawczych mgr Moniki Szpiczakowskiej stanowiło językoznawstwo synchroniczne, zwłaszcza fleksja i słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Zainteresowania te jubilatka mogła rozwinąć i pogłębić w trakcie pracy nad rozprawą doktorską, przygotowywaną pod opieką naukową prof. Z. Kurzowej. Dysertacja dotyczyła sposobów wyrażania czasu przeszłego przez rzeczownikowe nazwy czynności oraz imiesłowy nieodmienne. Analiza około 3000 przykładów pochodzących z tekstów języka mówionego i pisanego wykazała, że *nomina actionis* oraz imiesłowy przysłówkowe w rozpatrywanej funkcji stanowią istotne uzupełnienie morfologicznych form czasu przeszłego. Zastosowanie takie mają jako struktury przeznaczone do wyrażania określonych względnych relacji czasowych, które w przypadku form morfologicznych są sygnalizowane przez aspekt czasownika lub odpowiednie środki leksykalne.

Rozprawę doktorską *Sposoby wyrażania czasu przeszłego przez rzeczownikowe nazwy czynności oraz imiesłowy nieodmienne na tle morfologicznych form czasu przeszłego* jubilatka obroniła w IFP UJ w czerwcu 1986 r. W październiku

tego roku została zatrudniona na stanowisku starszego wykładowcy, rok później awansowano ją na stanowisko adiunkta.

Warto podkreślić, że wraz z rozpoczęciem pracy w Zakładzie Współczesnego Języka Polskiego Monika Szpiczakowska aktywnie uczestniczyła w pracach zespołu badawczego kierowanego przez prof. Z. Kurzową, który zajmował się opracowaniem języka mówionego telewizji polskiej. Jubilatka brała udział we wszystkich etapach działalności zespołu: od dyskusji zmierzających do wyodrębnienia przedmiotu i celów badań, poprzez gromadzenie i klasyfikację materiału, sporządzanie list frekwencyjnych słownictwa TVP, aż po publikację wyników badań w artykułach i monografiach. Uzyskane przez zespół prof. Z. Kurzowej wyniki badań są cenne i ważne, dają wieloaspektową podstawę do obserwacji przemian zachodzących w tej odmianie polszczyzny. Jak piszą Z. Kurzowa i M. Szpiczakowska:

[...] badania nad językiem telewizji polskiej stają się badaniami ogólnopolskiego języka mówionego, który być może dzięki telewizji (i radiu) w ogóle się wykształcił, a listy frekwencyjne tego języka stają się pierwszymi w Polsce opracowaniami frekwencyjnymi współczesnego języka mówionego w odmianie ogólnej (Kurzowa, Szpiczakowska 1985: 21)¹.

I dalej:

Opis języka, który wynika stopniowo z naszych analiz, jest więc dokumentem polszczyzny lat 70., do której z biegiem czasu będziemy nabierać coraz większego dystansu. [...] Być może nawet pewne przejawy funkcjonowania języka okażą się całkowicie historyczne. Intuicyjnie można wskazać, że będą to różnice w zakresie słownictwa i frazeologii [...] (ibid.: 22).

Rezultatem wieloletniej pracy Moniki Szpiczakowskiej w zespole badawczym były ważne artykuły opublikowane w dwuczęściowej monografii *Badania nad językiem telewizji polskiej* pod red. Z. Kurzowej (cz. I: *Studia metodologiczne i opisowe*, Warszawa 1985, cz. II: *Ilościowy opis słownictwa*, Warszawa – Kraków 1991). W artykule *Funkcje zaimka to w języku mówionym telewizji* jubilatka scharakteryzowała funkcje semantyczne i składniowe oraz funkcję emfatyczną *to*.

Kolejny artykuł zamieszczony w drugiej części przywoływanej monografii to *Słownictwo rzadkie w języku telewizji polskiej*, dotyczący wyrazów o małych frekwencjach (1–3), które najczęściej występowały w odmianie czytanej (Szpicza-

¹ Z. Kurzowa, M. Szpiczakowska, 1985, *W poszukiwaniu przedmiotu, celów i metod badawczych*, [w:] Z. Kurzowa (red.), *Badania nad językiem telewizji polskiej. Studia metodologiczne i opisowe*, Warszawa, s. 11–24.

kowska 1991: 105–106)². Okazało się, że wyrazy te wykazywały zdecydowaną przewagę liczebną (3/4 słownika), a na pierwsze miejsce wysunęły się *hapaxlegomena* (1/2 całej warstwy leksykalnej). Zdaniem autorki w słownictwie rzadkim dominowały: rzeczowniki (w tym nazwy własne), przymiotniki, czasowniki i przysłówki. Pojawiały się także liczne derywaty, świadczące o skomplikowaniu semantycznym i formalnym (ibid.: 113–114).

W 1992 r. w Krakowie ukazała się publikacja pod red. prof. Władysława Miodunki, w której po raz pierwszy w Polsce przedstawiono programy nauczania języka polskiego jako obcego. Programy te były wsparte wynikami badań naukowych dotyczących frekwencyjności kategorii gramatycznych. W drugiej części zatytułowanej *Struktura współczesnej polszczyzny (na materiale badań frekwencyjnych polszczyzny telewizyjnej)* znalazły się trzy artykuły jubilatki, przedstawiające charakterystykę ilościową kategorii gramatycznych rzeczownika oraz (innych) imiennych części mowy, a także charakterystykę ilościową imiesłowów przysłówkowych. Według autorki przewaga określonych kategorii morfologicznych wiąże się z ich obciążeniem funkcjonalnym i doniosłością pod względem komunikacyjnym. Kategorie te powinny stanowić istotne elementy opisu (określonych części mowy) w funkcjonalnym słowniku fleksyjnym, a także mogą zostać wykorzystane w nauczaniu języka polskiego (Szpiczakowska 1992: 188)³.

Pod koniec lat 80. XX w. dr Monika Szpiczakowska nawiązała współpracę z działającym w Instytucie Badań Polonijnych UJ pod kierunkiem prof. Z. Kurzowej zespołem prowadzącym badania nad językiem Polaków zamieszkałych w ZSRR. W wyniku tej współpracy powstały opracowania dotyczące właściwości językowych wydawanego na Litwie po polsku dziennika „Czerwony Sztandar” oraz opisujące sytuację językową i społeczno-kulturalną żyjących tam Polaków.

Na początku lat 90. pod wpływem prac swojej mistrzyni, prof. Z. Kurzowej, i z jej inspiracji dr Monika Szpiczakowska zainteresowała się przeszłością języka polskiego na dawnych Kresach Północno-Wschodnich. Najpierw zajęła się badaniami onomastycznymi, których wyniki ogłosiła w artykule *Nazewnictwo osobowe w Aktach Wielkiego Księstwa Litewskiego od XVI do XVIII w.* (1993). Z czasem zainteresowania jubilatki skoncentrowały się na języku *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza. Badania tego języka w zakresie właściwości fonetycznych

² M. Szpiczakowska, 1991, *Słownictwo rzadkie w języku telewizji polskiej*, [w:] Z. Kurzowa (red.), *Badania nad językiem telewizji polskiej. Ilościowy opis słownictwa*, Warszawa – Kraków, s. 105–114.

³ M. Szpiczakowska, 1992, *Charakterystyka ilościowa kategorii gramatycznych rzeczownika*, [w:] W. Miodunka (red.), *Język polski jako obcy. Programy nauczania na tle badań współczesnej polszczyzny. Zbiór materiałów opracowanych przez Komisję Ekspertów MEN*, Kraków, s. 185–189.

i fleksyjnych w ciągu kilku lat przyniosły opracowania poświęcone użyciom samogłosek nosowych w eposie (1998), cechom wymowy Mickiewicza na podstawie rymów *Pana Tadeusza* (1999), formom i funkcjom imiesłowów (1999) oraz niektórym użyciom spółgłosek *c, ć* w *Panu Tadeuszu* (2001) i in. Ostateczny rezultat tych badań stanowiła książka *Fonetyczne i fleksyjne cechy języka Pana Tadeusza Adama Mickiewicza na tle normy językowej XIX w.* (Kraków 2001), przedstawiona Radzie Wydziału Filologicznego UJ jako rozprawa habilitacyjna. Dotyczyła ona fonetycznych i fleksyjnych właściwości języka *Pana Tadeusza*, rozpatrywanych na tle normy ogólnopolskiej XIX w., dzięki czemu udało się uniknąć wyolbrzymiania rzeczywistej liczby Mickiewiczowskich regionalizmów. Właściwości te zostały opisane na podstawie materiału wydobytego z rękopisu i następnie porównanego z przykładami w kilku wydaniach drukowanych poematu. Ich szczegółowa analiza pozwoliła stwierdzić, że Mickiewicz w autografie *Pana Tadeusza* używał regionalnej odmiany polszczyzny literackiej, charakterystycznej dla Kresów Północno-Wschodnich, która nosi nazwę dialektu północnokresowego. Z kolei porównanie rękopisu z wydaniem drukowanym poematu ujawniło podejmowane zwłaszcza przez edycję z 1834 r. starania o dostosowanie języka poety do obowiązującej w XIX w. normy językowej. Końcowy wniosek płynący z tych analiz zamyka się w stwierdzeniu, że tekst *Pana Tadeusza* występuje w dwóch pochodzących z XIX w. wersjach językowych: regionalnej, północnokresowej – w autografie – oraz ogólnej, literackiej – w wydaniach drukowanych.

W 2002 r. jubilatka uzyskała stopień doktora habilitowanego, a rok później została zatrudniona na stanowisku adiunkta z habilitacją. Profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego została w roku 2014. W tym czasie kontynuowała z powodzeniem badania nad językiem *Pana Tadeusza*, a także nad przeszłością i stanem współczesnym polszczyzny północnokresowej. Ich rezultatem było kilkanaście artykułów opublikowanych w „Języku Polskim”, „LingVariach” oraz w pracach zbiorowych. Najważniejsze z nich to opracowania poświęcone regionalnym właściwościom języka *Pana Tadeusza* (2002), tzw. rymom z *ó* w *Panu Tadeuszu* (2010), osobliwym użyciom form czasu przeszłego w eposie (2012), a także prace ukazujące stosunek dialektu północnokresowego do polskiego języka ogólnego i polskich gwar etnicznych (2002, 2004), opisujące osobliwą formę narzędnika liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego w dialekcie północnokresowym (2008), przedstawiające historyczne i współczesne rozumienie terminu *dialekt północnokresowy* (2010) i in.

Na uwagę zasługują przedsięwzięcia edytorskie prof. Moniki Szpiczakowskiej. W jej wyborze i opracowaniu (wspólnie z prof. Mirosławem Skarżyńskim) ukazały się cztery tomy wydanych pośmiertnie *Prac językoznawczych* Zofii Kurzowej. Jubilatka jako redaktor naukowy przygotowała do druku dwa z nich: t. I: *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku* (Kraków 2006) oraz t. III: *Ze studiów nad polszczyzną kresową. Wybór prac* (Kraków 2007). Ponadto

pod redakcją M. Szpiczakowskiej i M. Skarżyńskiego ukazały się dwie publikacje: *W kręgu języka* (Kraków 2009) – tom zawierający materiały konferencji poświęconej pamięci prof. Z. Kurzowej – oraz *Rozmaitości językowe* (Kraków 2002) – księga pamiątkowa dedykowana prof. Januszowi Strutyńskiemu.

Biogram jubilatki jako cenionej badaczki dialektu północnokresowego i zwłaszcza języka *Pana Tadeusza* byłby niepełny, gdyby zabrakło w nim informacji o działalności dydaktycznej Profesor Moniki Szpiczakowskiej. W Instytucie Języka Polskiego UJ, potem w Instytucie Polonistyki, wreszcie na Wydziale Polonistyki UJ prowadziła seminaria magisterskie i licencjackie, wykłady i ćwiczenia z gramatyki opisowej i historycznej, zajęcia z kultury języka, leksykologii i leksykografii, języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, dialektologii, historii języka. Wypromowała ponad 40 magistrów i licencjatów, była recenzentką w przewodach doktorskich i habilitacyjnych. Jubilatka była wspiałym dydaktykiem, potrafiła przekazywać trudną wiedzę historycznojęzykową w sposób jasny i przystępny. Cieszyła się też zasłużoną renomą, a jej zajęcia były doceniane i polecane przez studentów. Trzykrotnie otrzymała Nagrodę Rektora za *najwyższą jakość pracy dydaktycznej*. Została również odznaczona Złotym Krzyżem Zasługi (2003), Medalem Komisji Edukacji Narodowej (2010), Złotym Medalem za Długoletnią Służbę (2013). Jest członkiem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego i Polskiego Towarzystwa Językoznawczego.

oprac. Kinga Tutak

* * *

Teksty składające się na niniejszy tom zostały opracowane edytorsko zgodnie z wymogami półrocznika „LingVaria” oraz serii „Biblioteka LingVariów”. Przypisy bibliograficzne są podawane w wersji harwardzkiej. Ujednolicono opisy bibliograficzne publikacji, uzupełniono niekompletne adresy i poprawiono usterki.

<https://akademicka.pl>

